

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

ЕВЛОГИ ГЕОРГИЕВ И УТВЪРЖДАВАНЕТО НА
БОЛГРАД КАТО КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО СРЕДИЩЕ

Огняна Маждракова-Чавдарова

Сред възделенията на българския народ през Възраждането са несъмнено стопанският напредък, подемот на образованието, културата и науката по примера на проспериращите страни в Европа. Необходимостта да се превъзмогне продължителната изолация и изоставане от техните постижения през третата четвърт на XIX век е актуална задача на нацията, императив на времето, напомнящ приоритетите на днешния ден.

Ролята на трансмисия, свързваща ни с континента, тогава изпълнява българската емиграция. Особено значение придобива натрупалата благосъстояние търговска буржоазия извън пределите на родината, чиято дейност постепенно се инфилтрира в европейския стопански живот. Разгръщайки търговски операции в международни мащаби, нейни представители създават предпоставки да се открие по-широко прозорецът към постиженията на европейския свят. Това е и съзнателно усилие на онази част от преуспялата българска емигрантска буржоазия, която съхранява националното си съзнание и милее за бъдещето на Отечеството. Естествено най-голямата българска фирма от епохата на Възраждането — тази на Евлоги и Христо Георгиеви, амбициозни обществени дейци и горещи родолюбци — има съществен влог в този процес на сближаване и приобщаване към Европа, и то далеч не само в икономическата сфера¹.

Разностранната подкрепа на двамата братя за образователното дело и за развитието на българската книжнина и периодичен печат е засягана в различен контекст и в различна степен в много изследвания². Но тъй като огромният им разпръснат в различни хранилища архив не е проучен изцяло, тази страна от дейността им още не може да се смята разкрита в пълнота. Тук ще приведа конкретни сведения само за една от насоките на тяхната активност през 1861 — 1863 г. в областта на просветата и културата — грижите им за новоучреденото българско Централно училище в Болград и съдействието им за израстването на този град в културно средище на многобройната ни емиграция в Бесарабия. В центъра на вниманието ни са проявите на Евлоги Георгиев, макар че и брат му Христо има присърце амбициозните задачи на болградските просветни дейци. Евлоги в случая

18. Българите в Северното Причерноморие

излиза на преден план, понеже възглавява клона на фирмата в Галац — големия пристанищен център, от където те поддържали връзки с Одеса и с цяла Южна Русия.

Съпричастността на Евлоги Георгиев към проблемите на българите в Болград се разкри документално при проучване архивния фонд на румънското министерство на просветата и вероизповеданията в Букурещкия държавен архив. Настоящата научна конференция, посветена на изучаването на миналото и настоящето на българите от Северното Причерноморие, е подтик да се върна към откритите при работата ми с този фонд писма, разменени между Евлоги Георгиев и тогавашния директор на Болградското централно училище Димитър Мутев и приложените към тях документи, отнасящи се за годините 1861 — 1863³.

Известно е, че в края на 50-те и през 60-те години на XIX в. братя Евлоги и Христо Георгиеви все повече се изявяват като ревнители на родната просвета, макар че не се занимават с интелектуален труд. Те подпомагат книжовници и училища, стават настоятели на български вестници и списания. А и като дейци на Добродетелната дружина често се ангажират с координиране на усилия в подкрепа на българското учебно дело, поощряват и насочват дарителството за общонародни образователни цели⁴. Тяхното присъствие — на Христо в Букурещ и на Евлоги в Галац — благодарение на разбирането им и отработените търговски връзки на фирмата, съществено улеснява изграждащата се с усилията на интелегентията мрежа от спомоществатели на новоизлизащите книги сред многобройната ни емиграция. Евлоги, начиная от 1858 г., е авторитетният настоятел в Галац на издаваното в Цариград сп. „Български книжици“, през 1860 — 1861 г. — на отпечатвания в Белград от Г. С. Раковски в. „Дунавски лебед“, две години по-късно — на „Българска пчела“, първия български вестник, излизащ в Румъния. От цариградските вестници Евлоги е настоятел на в. „Право“, а урежда финансови въпроси и на в. „Съветник“. Впечатляващ е и наборът от вестници и списания, чийто настоятел в Букурещ е Христо Георгиев: „Цариградски вестник“, сп. „Български книжици“, „Българска пчела“, „Съветник“⁵. Братя Георгиеви чувствително подпомагат и в. „Македония“ със свое годишно спомоществование и насърчават да привеждат суми в редакцията му М. Бенли, М. Колони и Н. Ценов⁶. Добре позната е и тяхната роля и материална помощ за учредения в Румъния орган на Добродетелната дружина — в. „Отечество“⁷.

Подпомагането на българските почини в областта на просветата може да се нарече основно направление в обществената ангажираност на Евлоги и Христо Георгиеви извън политиката, която впрочем увлича главно по-малкия брат. Към тях от рано се обръщат с апели за помощ и споделят проектите си учители, загрижени за образователното дело, и двамата братя още през 50-те години отпускат парични суми на училища в различни селища и са възприемани като меценати. При тази нагласа е естествено те да проявяват интерес и разбиране и към просветните нужди на сънародниците в Бесарабия. Непроучените документи от техния архив може би крият неизвестни сведения за отношението им към идеята за централно

училище в Болград за българските преселници, подета още преди Кримската война. За сега обаче не сме в състояние да отговорим на въпроса кога Христо и Евлоги Георгиеви са осведомени за замисъла на болградчани. Те едва ли ще са останали дълго настрана от тази значима инициатива. Още повече, че Одеското българско общество живо следяло постъпките на делегатите от колонистките общини пред каймакама на Молдова княз Никола Богориди, насърчени горещо и от Г. С. Раковски⁸.

Впрочем, въодушевлението обхваща широки кръгове от патриотично настроената емиграция, особено след като на 10/22 юни 1858 г. бесарабските българи получават правителствената грамота — прочутия Хрисовул, утвърждаващ решението за основаване на Централно училище в Болград. Това импулсира избрането от общините на Попечителен (Инспекционен) комитет, наричан още Настоятелство и изработването на правилник и учебен план. Докато усилено се търси подходящо лице за директор, неговите задължения временно изпълнява Сава Радулов (15 март — 20 август 1859 г.). На 1 май 1859 г. училището е тържествено открито. Междувременно е поканен за ръководител Димитър Мутев — учен, книжовник и публицист с име, преценен като най-достоеен и способен да издигне още от първата учебна година равнището на новосъздаденото учебно заведение. След като дава съгласие, официално е придвижена неговата кандидатура пред молдовските власти и на 15 октомври 1859 г. той е утвърден за директор от Министерството на просветата⁹. Може да се предположи, че и братя Георгиеви са казали думата си за поканването на Д. Мутев за директор на Болградското централно училище, тъй като непосредствено преди това подкрепят и адмирират работата му като редактор на учредената в Цариград „Община на българската книжнина“. Тогава, както и при други поводи, те навярно са се осланяли на авторитетната преценка на Найдено Геров за изключителните достойнства на Д. Мутев, която всъщност споделяли и други съвременници, ценящи го като един от най-образованите и културни българи¹⁰. Още от 40-те години блиско сътрудничество свързва Д. Мутев и Н. Геров. Току-що назначен за руски вицеконсул в Пловдив, Геров го препоръчва горещо на цариградските българи и на 19 март 1857 г. тъкмо той отправя тяхната покана до Мутев да стане редактор, за да помогне „на общите работи“¹¹.

През пролетта на 1859 г. болградските дейци по всяка вероятност също са се допитали до Н. Геров и до кръга на Добродетелната дружина, за да спрат избора си на Д. Мутев като най-подходящ за директор на гимназията. Към тази мисъл навежда обстоятелството, че през 1864 г., когато този пост е овакантен поради смъртта на Мутев, попечителите от Болград специално се консултират с Христо Георгиев и искат неговото и на брат му мнение за набелязаните лица, измежду които да бъде избран новият директор¹².

Кога е установена връзка между братя Георгиеви и д-р Д. Мутев, засега не е уточнено. От едно писмо от края на 1861 г. става ясно, че до този момент Д. Мутев не познава лично Христо Георгиев. Това, разбира се, не изключва възможността преди или след това видният книжовник

да се е запознал с брат му в Галац, при някое от пътуванията си. Твърде възможно е връзката помежду им да е възникнала с посредничеството на Н. Геров. Така или иначе, между братята и Д. Мутев се завързва преписка. Явно убеден, че ще срещне разбиране, на 19 декември 1861 г. Д. Мутев се обръща с писмо към Христо в Букурещ с молба да съдействува за абонирането на Болградското централно училище за няколко румънски периодични издания „Ilustrațiunea“ („Илюстрация“), „Instrucțiunea publică“ („Народна просвета“), „Isis sau natura“ („Изида или природа“), „Revista Sagraților“ („Списание на Карпатите“)¹³. Резултатът ще да е бил благоприятен, защото през следващата 1862 г. Хр. Георгиев вече споделя в писмо до Мутев свои виждания по проблема за просветното издигане на сънародниците¹⁴.

Отношенията на братя Георгиеви с този виден просветен деец не се ограничават с кореспондентската връзка помежду им. Започва сътрудничество, отразено по-добре в преписката на Евлоги Георгиев с Болград. От нея извличам интерпретираните по-долу документи, съхранени частично сред книжа на Болградската гимназия, чийто кратък обзор вече обнародвах¹⁵. Дватамата братя очевидно са видели в лицето на високообразовани директор на Болградското централно училище надеждния осъществител на отколешните замисли за просветно оживление и национална пробуда сред сънародниците в Южна Бесарабия. При новите условия, след присъединяването на тази територия в 1856 г. към княжество Молдова, пред преселниците възникнали нови перспективи, но и нови проблеми.

Димитър Мутев (1818 — 1864 г.) действително бил интелектуалец от европейска величина, учен с енциклопедични познания и общественик с респектираща целеустременост в замислите. Обаче развитието му на учен прекъсва, а и много от творческите му намерения остават неизпълнени. Безвременната му кончина през януари 1864 г. е тежък удар и за родолюбивите начинания, на които е двигател. Роден в Калофер, той учи отначало в родния си град, сетне завършва Решельовския лицей в Одеса и Историко-филологическия факултет в Москва¹⁶. Продължава образованието си по философия, физика и естествени науки в Бон и Берлин, където защитава докторат (1842 г.)¹⁷. Известно време е преподавател в С. Петербургския университет. През 1857 г. се установява в Цариград и като редактор там успява да издаде един „Месецослов“ и 16 книжки от сп. „Български книжици“, на което е основател¹⁸. Проявява се и като автор на учебник и преводач от английски език. Негово дело е първият превод на „Чичо Томовата колиба“ на Х. Бичер Стоу и един преводен биографичен очерк за Георг Стефенсон.

Есента на 1859 г. Д. Мутев напуска Цариград и се заема с нелеките задачи на ръководител в току-що учреденото Централно училище. Следват усилни години на организационно укрепване на училището чрез мобилизиране на Попечителния комитет, излъчен от българските преселници¹⁹. Сплотени и напътствани от Д. Мутев, през 1859 — 1863 г. попечителите правят основополагащите стъпки за изграждането на Болград-

ското училище като национално просветно огнище. Сам Мутев вижда в него образователен център за българите от всички краища. Получил насърчение и подкрепа от представители на емиграцията, той открива пансион за външни ученици, амбицира настоятелството за уреждането на българска печатница в Болград, основава библиотека към гимназията и пристъпва с широк замах към попълване на нейния книжен фонд. Работата се разгръща благодарение на финансовата осигуреност на училището. То разчитало на наличен капитал от давани под аренда общински имоти (включително езера, кръчми и пр.), намиращи се под разпореждане на българските общини в 40-те колонии, които по силата на Парижкия договор (1856 г.) преминали към Молдовското княжество²⁰. Условиата се усложняват с промяната на правителствената политика. Налага се българските преселници да отстояват с борба своите привилегии, самостоятелно административно управление и езикови права²¹.

В разнообразните си начинания ръководството на Болградската гимназия в началото на 60-те години прибегвало до съдействие от фирмата на братя Георгиеви и преди всичко до клона ѝ в Галац. Да се спрем на автентичните източници, които, макар и фрагментарно, отразяват деловите връзки между Евлоги Георгиев и Д. Мутев.

Два документа от началото на 1862 г.: една сметка, подписана от Евлоги Георгиев на 5 февруари и едно негово писмо до Д. Мутев от 8 май 1862 г.²², дават представа за ангажиментите, поети от изявения търговец за набавянето на периодични издания както от чужбина, така и от османската столица, за училищната библиотека в Болград. От бележката за разходи, водени на името на Д. Мутев, узнаваме, че тъкмо Евл. Георгиев е организирил абонирането на гимназията в Болград за „разни европейски вестници“ срещу значителната сума от 1196 гроша (26 жълтици). Отделно е вписан абонамент до 31 март 1862 г. за лондонския гръцки вестник „Βρεττανικὸς Ἀστὴρ“, „Бретаникос Астир“ („Британска звезда“). Този вестник е издаван от Стефанос Ксенос през 1860 — 1863 г. в Лондон, а по-късно в Атина. В писмото от 8 май срещу дължимите от Д. Мутев суми е отбелязан абонамент и за излизания в Белград в. „Видовден“ от 1 април до 31 септември 1862 г. и абонамент за журнала „Natura“ от Букурещ²³. Дължимите за абонирането пари Евл. Георгиев получава в Галац от Д. Мутев чрез посредничеството на Костаки Попович, просветен деец от Браила, сътрудник на братя Георгиеви още от времето на Кримската война.

Централното училище в Болград, както отбелязахме, съгласно Хрисовула било самостоятелно в материално отношение от държавата. Паричният фонд, с който разполага, набран от общинските имоти, открива възможност ръководството му още от начало да се залови сериозно с набавянето на подобрите книги и периодични издания. Независимо от това понякога, както личи от документите, Евл. Георгиев е давал на заем суми, за да улесни работата, та по-скоро да бъдат удовлетворени нуждите на училището. Например в началото на 1862 г. услужва с 690 гроша или 15 жълтици. Поръчките за абонаменти се подновявали. Така в средата на годината Евл. Георгиев получава молба от страна на Д. Мутев за

абонирането на един италиански вестник „Lettere di famiglia“ („Семейни писма“) и без бавене се отнася до съответните посредници във Виена да уредят въпроса²⁴. По абонаментни въпроси той поддържа преписка във Виена с Баумюлер²⁵.

Чрез Евл. Георгиев в Галац Болградското училище и библиотеката към него си осигуряват и получаването на редица български периодични издания като „Цариградски вестник“, „Български книжици“ и пр. Изненадата, която донесоха споменатите документи, бе абонаментът за знаменития „Колокол“ на Болградската гимназия, уреден също чрез Галацкия клон на фирмата на братя Георгиеви. Оказва се, че не друг, а Евлоги е осигурил получаването на годишните течения на „Колокол“ за 1861 и 1862 г. срещу годишна вноска от 110 гроша²⁶. Изданието на именитите борци срещу крепостничеството и самодържавния строй, общопризнатите идеолози на руската революционна емиграция Ал. И. Херцен и Н. П. Огарьов, както е добре известно, било забранено в пределите на царска Русия. С много напрежение и риск руските революционери устроили нелегални канали за прехвърляне на запретените издания на лондонската Вольная русская типография. През Молдова по суша минавал т. нар. южен път, друг — по море, през Галац — Цариград — Одеса²⁷. Ето защо впечатлява доставянето на „Колокол“ в Болград, в наскоро отделените от империята територии на Южна Бесарабия. То ще да е улеснило проникването в руското общество на идеите на т. нар. „западняци“, кроящи планове за преобразуване на социалния и политическия строй на Русия. От друга страна, поръчването две години подред на абонамент за „Колокол“ говори недвусмислено за свободомислието и широкия поглед на Д. Мутев, комуто изглежда са допадали характерните за издателите му критичност към безправиято, консерватизма и отживелите социални порядки в царска Русия²⁸. Посредничеството на Евл. Георгиев показва, че и той е чужд на тесногърдите разбираня. Случаят, покрай другото, иде да събуди съмнение относно неговото „русофилство“ — безкритично възприемане на политическата система на страната, към която категорично са ориентирани надеждите му за решаване на Източния въпрос и освобождение на България. Най-сетне, фактът за доставянето на „Колокол“ в Болград предполага запознаването на повече българи с идеите, пропагандирани от това бележито емигрантско издание, и респективно по-доброто им ориентирание в националноосвободителните и социални движения, разтърсващи тогава Европа.

Евл. Георгиев подпомага ръководството на Болградската гимназия и в друга негова приоритетна задача — набавянето на подбрани книги и учебници. Библиотеката към училището е учредена през 1860 г. и предназначена за преподаватели и ученици от горния курс, а се ползва и от любознателните болградски жители²⁹. Тъй като дотогава в Болград нямало нито частни библиотеки, нито дори книжарница, библиотеката към Централното училище скоро започва да изпълнява функции и на народно читалище. Събуденият интерес към родната книга дава силен импулс и на спомоществователството³⁰. Според известния историк на Болградската гимназия К. Миславски, за кратък срок библиотеката събрала много богат

книжен фонд. В 1876 г. тя вече притежавала 593 заглавия в 964 екземпляра, като ежегодно Попечителният комитет изразходвал от бюджета значителни суми за попълването ѝ. Библиотеката постепенно се сдобила със съчиненията на Волтер, Расин, Монтескьо, Ламартин, Юго, Лесинг, Шилер, Гьоте, Хайне, Байрон, Шекспир, Данте, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Тургенев. Наред с литературната класика, фондът ѝ се обогатил с научни трудове като тези на Ч. Дарвин, Ю. Венелин, Н. Карамзин, Гилфердинг, Шафарик, философски съчинения на Спенсър, Конт и т. н.³¹ Върху добрия подбор на книгите слагат отпечатък познанията и разностранните интереси на основателя на библиотеката Д. Мутев. На него се дължат и първите поръчки до Виена за попълване на фонда от чуждестранна литература в библиотеката.

Началото съвсем не било леко. От документите узнаваме, че отделни пратки с книги потеглят за Болград с помощта на фирмения клон на братя Георгиеви в Галац. През лятото на 1862 г. например Д. Мутев получава сандък с книги през Галац с посредничеството на Евл. Георгиев. Дали тези книги са за училищната, или за личната библиотека на Мутев, която се прелива към училищната или пак закупени чрез поръчка на европейска фирма или от сънародници в чужбина, не става ясно. В случая Евл. Георгиев само технически улеснява придвижването на пратката, тъй като пише: „Сандъка с книгите ви приях и щя го испратя в Одеса до г-н Ст. Д. Тошковича, но по-напред требова да ми кажете колко и какви книги ся вътре, защото агенцията не ги приема без да ѝ дам обявление“³². Няколко дни по-късно сандъкът с книгите заминава за Одеса³³. От същото писмо на Евл. Георгиев от 12 юни 1862 г. проличава, че той посредничи и в кореспондентските връзки на Д. Мутев с Виена. По повод запитване на директора от Болград Евлоги го осведомява: „От Виена не се е явила до сега некия посылка за вас“. От тази фраза може да се предположи, че навярно отново става дума за очаквана пратка с книги.

От особено значение са улесненията, които оказва фирмата на Евл. и Хр. Георгиеви за устройване на печатница в Болград за нуждите на училището и българското население в присъединената към Молдова част на Бесарабия. Инициатор за създаването ѝ е Д. Мутев, който със своя опит вярно преценява ползата от подобно издателско средище. Неговите постъпки за получаване на разрешение са успешни — молдовското правителство дава благоприятен отговор. През 1860 г. започва енергична организационна работа, в която е ангажиран целият Попечителен комитет. Установена е връзка с типографски предприятия, потърсена е помощта на печатар от Галац, направено е проучване за цените на пресите и печатарските принадлежности. А след получаване на официалното разрешение от княз Александър Куза се пристъпва към оборудване на печатницата, разположена в двора на Централното училище в Болград³⁴. На 6 август 1861 г. печатницата е тържествено открита. Подготовката и началният етап (1861 — 1862 г.) изисквали много усилия и опит. Имаме основание да смятаме, че значителна част от тежестта по организиране на доставките с оборудване, своевременното им материално обезпечаване и уреждането

на въпросите с румънската администрация е поета от фирмата на братя Георгиеви.

Многократно в документите при отразяване разходните пера на Болградското централно училище във връзка с обзавеждането на печатницата към него се споменава Евл. Георгиев. В една бележка от 5 февр. 1862 г. фигурира сумата от 527 гроша и 74 пари „разноски за 9 Кол. F L S от Виена, според особната сметка“³⁵. По-ясно е отразена доставката в писмото от 8 май с. г., в което Евлоги вписва допълнително към дължимите от Д. Мутев суми „разноски на 8 сандъка С. Н. слова от Виена — 408,50 гр[оша]“. Междувременно той е получил чрез К. Попович в Браила известна сума от страна на болградчани, но тя покрива т. нар. текуща сметка за цялото помежду им вземане-даване. Колкото до снабдяването на печатницата с всичко необходимо, изглежда братя Георгиеви са дали известна сума авансово³⁶.

Открита е и отделна сметка, наречена „типографский счет“. За нейното уреждане от Болград е изпратен от училищния Попечителен комитет х. Георги Радионов³⁷. На 31 октомври 1862 г. той занася 207 австрийски жълтици и ги предава в Галац лично на Атанас Михайлов, секретар към фирмата на братя Георгиеви³⁸. От потвърдителното писмо за получаването им, подписано от А. Михайлов и адресирано до Д. Мутев, се подразбира, че сумата е покрила разходите за разни неща, изпроводени „за гражданската ви (или Училищната ви) типография“. Върху гърба на писмото е написана пояснителна бележка: „5 ноемврий 1862 г. Минаха се на касата за типографский счет“³⁹. Грижите около обзавеждането на печатницата в Болград са причина и за идването в Галац на Д. Христофоров — първия ѝ управител, за което споменава в едно от писмата си Евл. Георгиев през лятото на 1862 г.⁴⁰ Тук пристига и членът на първия Попечителен комитет Дойчо Христов, който също търси подкрепата на Галацката търговска кантора на братя Георгиеви. Евл. Георгиев отново лично пише до Мутев на 6 ноември 1862 г. и пояснява, че на 25 септември с. г. е пратил писмо по г-н Дойчо Христов, комуто е поверил и „6 сандъчета слова“, т. е. букви. По повод на това моли да бъде потвърдено получаването им, както и сметката за направените разноски от 592 гроша, като конкретно са фиксирани разноските от Прага и от Виена до Галац⁴¹.

Поръчките от Болград продължават, затова въпреки направените неколкостепенни вноски ръководството на Болградската гимназия остава да дължи около 900 гроша. А когато по негово искане е подновен един абонамент за 1862 г., дългът му пораснал на 1007 гроша. За уреждане на висящите сметки в Болград от страна на братя Георгиеви е изпратен Пандели Кисимов, по-късно известен обществен деец, който носи писмо, даващо му право да получи дължимата сума⁴². Върху същото писмо с друг почерк [вероятно на Кисимов] е вписано „горните хиляда и седем гроша [и] 3/4 приех от г-[н] х. Георгие Радионов и в уверение [се подписвам]: П. Кисимов, Болград, 28 януар[и]е 1863“⁴³.

Приносът на Евл. Георгиев за ускоряване въвеждането на Болградската печатница в действие може да се търси и в друга посока, като се

знае, че румънската администрация окончателно разрешава нейното откриване едва след като получава подробен доклад със сметката и проектобюджета на печатницата и фактурите за закупените съоръжения и материали. А именно в тази сфера безупречната документация и опитът на фирмата на братя Георгиеви ще да са били особено полезни. Сведенията, на които се спряхме, са за съжаление фрагментарни и отразяват само грижите по дооборудването на печатницата през 1862 г. с различни шрифтове. Констатираното тясно взаимодействие между партньорите в Болград и Галац обаче подсказва, че навярно през целия първи организационен период (1861 — 1863 г.) грижите около създаването на замисления издателски център са си поделяли инициаторът за неговото създаване д-р Д. Мутев, членовете на Попечителния комитет и Евлоги Георгиев.

Трудностите били много, но голямо ще да е било и удовлетворението от основаването на тази първа и единствена тогава печатница за българското население в Южна Бесарабия. Още повече, че се постига сравнително добро обзавеждане с подновено оборудване и различни шрифтове: изписани от Виена и Прага букви — кирилица, латински и гръцки — общо около 2000 кг⁴⁴.

Така отблизо съпричастен към идеята в Болград да се създаде издателско средище, Евл. Георгиев естествено посреща с радост първите книги, набрани в печатницата при Болградската гимназия. И отново с присъщата му деловитост, въпреки голямата си натовареност, подпомага разпространението им. Очевидно близки до разбиранията му са инициативите на авторите и преводачите — представители на българските преселници в Южна Русия. Съдействието на Евл. Георгиев за тези първи стъпки личи от случая с книгата „За длъжностите на човека“ (1862 г.) от Силвио Пелико, превод от италиански на Димитър Тошкович, за която Евлоги осигурява спомоществатели в Галац. В писмото си от 12 юни 1862 г. Евлоги споменава, че е изпратил в Болград по човек събраните пари и очаква да получи съответните екземпляри за галацките абонати⁴⁵. Не е означен техният брой, но вероятно постепенно той е доближил, а може би и превишил общия брой спомоществатели в Галац, отбелязан в края на книгата — 41 при тираж 849 екз.

През 1861 — 1878 г. Болградската печатница отпечатва над 60 книги, главно учебници. Още през първите години излизат български буквар, граматика, читанка, география и други необходими помагала и книги. Обществените проблеми в родината също намират още в началото отклик в нейни издания. Такъв характер има отпечатаната със съдействието на Д. Мутев брошура „Отговор от обществото Браилско на господата представители и настоятели единородци“ (1862 г.), която резюмира вижданията на браилските българи по църковно-националната борба. През 1864 — 1865 г. там отпечатва две свои брошури П. Кисимов. По-късно в Болградската печатница се издават и български вестници⁴⁶. Благодарение на тази дейност Болград заема едно от първите места в развитието на българското книгоиздаване през Възраждането.

Помощта на Евл. Георгиев за сънародниците в Болград проличава и при една поръчка за отпечатване на някакъв материал във Виена по молба на ръководството на гимназията срещу 400 рубли. Сведенията са бегли, отбелязани при разходите на гимназията, наред с дължими на Евл. Георгиев суми за абониране за периодични издания. Най-сетне Евл. Георгиев е намесен и в уреждане финансовите въпроси около строежа на една нова постройка с търговско предназначение в с. Кубей⁴⁷, ангажираща доста средства и сили на Попечителния комитет, който е разполагал с недвижими имоти и държал да увеличава доходите си от тях с оглед сетне да ги влага в образователното дело.

Съдействието на Евл. Георгиев по организационни, финансови и технически въпроси обаче не означава, че интересите на фирмата са диктували тясното сътрудничество с ръководството на Болградската гимназия. Тази практическа помощ в някаква степен била улеснена от механизма на обичайните операции, извършвани от фирмата, но в повечето случаи надхвърляла техните рамки, изисквала специално внимание и грижи. Мотивите за това допълнително натоварване могат да се обяснят единствено с родолюбието и обществената активност на Евл. Георгиев. Убеждението, че са настъпили благоприятни условия българите в Бесарабия да тръгнат по пътя на просвещението, раздвижва емигрантската интелигенция, усилва в началото на 60-те години амбициите и на братя Георгиеви да подкрепят това общополезно дело.

Личната обществена ангажираност на Евл. Георгиев през 1862 г. с развитието на родната просвета документално се потвърждава и от неизвестни досега факти за участието му при обмисляне и решаване проблемите на българското училище в Галац⁴⁸. Епизодът е свързан с изработване на устави за тамошните училища и църква, изградени от българската емиграция. Първоначалният проект за уставите, както се подразбира, бил съставен от архимандрит Максим Райкович и Евл. Георгиев, след което, съгласно предварителна уговорка с Д. Мутев, е изпратен нему в Болград за допълване и окончателно оформяне. Голямата натовареност на Мутев като директор, зает по това време с уреждането на пансиона, библиотеката и печатницата, го затруднява и той не успява да изпълни своевременно обещанието си да редактира уставите. Като разбира обективните затруднения на приятеля си, Евлоги Георгиев не се поколебава да потърси друго решение, за да приключи успешно замислената инициатива. Забавянето на Мутев става повод да изиска от него с писмото си от 6 ноември 1862 г. двата начални проекта обратно: „... затова — пише той, — сторете добре да ми пратите назад по-скоро ония двата недостатъчни устава, що ви бехми дали с отца Максима, за да ся поведем от тях и да си направим устава, защото е нужен“⁴⁹. Тази настойчива грижа на Евл. Георгиев за училището и църквата в Галац илюстрира още веднъж ревността му към обществени дела, които са му присърце.

Тук отбелязахме само някои от проявите на Евлоги Георгиев като обществен деец на полето на културата и просветата през 1861 — 1863 г. Те се очертават в следните насоки: всестранно съдействие на ръковод-

ството (директора и Попечителния комитет) на Болградската гимназия; абониране на това „средоточно“ училище за вестници и списания — български и чужди; набавяне на книги за попълване фонда на библиотеката в Болград по молба на нейния основател; съдействие за уреждане на финансови операции, организационни и стопански въпроси, движени от Попечителния комитет; доставка на шрифтове, поръчани от Виена и Прага, за обзавеждане на печатницата в Болград; подпомагане пласмента на издадени в тази печатница книги и пр. С течение на годините проявите на братя Георгиеви в подкрепа на културно-просветното издигане на българското население в Бесарабия стават още по-разнообразни. Те улесняват и подпомагат материално отделни учители и книжовници; осигуряват стипендии за питомци на Болградската гимназия и на други български колонистки училища, за да продължат образованието си във висши учебни заведения в Западна Европа и пр.

Както разкриват документите, в началото на 60-те години на миналия век Евлоги Георгиев влага немалко лични усилия и амбиция да бъде ускорено устройството и улеснено успешното функциониране на трите току-що основани от бесарабските българи институции в Болград: гимназия, печатница, библиотека. Тъкмо тези взаимосвързани и взаимно стимулиращи се звена създават предпоставки за културно оживление. Тяхната поява отговаря на вътрешната потребност на многохилядната българска общност в Бесарабия, а и на желанието на всички единородци да се опази културно-националната идентичност на събратята, които нерадостната участ на народа ни е прокудила извън пределите на Отечеството. Тези три институции са опора и в изострилата се впоследствие борба на бесарабските българи за отстояване на своите права. Началото, поставено през 60-те години, е обнадеждаващо — Болград действително започва да се превръща в образователно и културно средище и издателски център и заживява с пулса на националното възраждане.

В такава светлина, на фона на познатите многобройни дарителски жестове на Евлоги Георгиев особена стойност добива енергичното му лично съдействие за изграждането на споменатите три институции — основа на големия замисъл за израстването на Болград в средоточие на родното образование и култура, отворено към постиженията на света.

Бележки

¹ За разностранните им връзки с Европа вж.: Паскалева, В. Архивният фонд „Евл. и Хр. Георгиеви“ в архива на БАН за периода 1840 — 1878 г. — Изв. на Научния архив, кн. 3, 1966, 57 — 74; Глушков, Хр. Евлоги и Христо Георгиеви — живот и дейност. С., 1982; Стателова, Ел. Евлогий Георгиев и свободна България. С., 1987.

² Велев, С. Златна книга на дарителите за народна просвета. 1. Пловдив, 1907, 1 — 18; Глушков, Хр. Пос. съч., 180 — 198; Стателова, Ел. Пос. съч., 11, 71 — 89; Жечев, Н. Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, 152 — 153, 157 — 165, 209 — 236; Плетньов, Г. „Добродетелната дружина“ в

Букурещ и развитието на българското образование. — В: Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“. Т. 17, № 3, 1981, 31 — 61.

³ Arh. Statului — București, F Ministerul cultelor și instrucțiunii publice (понастоящем съкратено: ASB, F MCIP). Понастоящем подбраните документи от този фонд могат да се ползват и по микрофилма, предоставен ми от Букурещкия държавен архив през 1974 г., съхраняван сега в ИАИИ (Исторически архив на Института по история при БАН), колекция VIII, оп. 40, л. 190 — 215.

⁴ Велен, С. Документи из архива на Добродетелната дружина. — Училищен преглед, 1907, № 7, 261 — 283; Генчев, Ив. Евлоги Георгиев, черти от живота му и материали от архива му. — Пер. сп. на БКД, кн. XI, С., 1900, с. 14; Жечев, П. Пос. съч., 211 — 221, 225 — 227.

⁵ Данните са извлечени от: Стойнов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806 — 1878. Т. 1, С., 1957.

⁶ НА-БАН, ф. 34 к (Евл. и Хр. Георгиеви), оп. 1, а. е. 398, л. 438 и а. е. 522, л. 3, 6 — ба; Паскалева, В. Пос. съч., 60 — 64.

⁷ НА-БАН, ф. 34 к, а. е. 568.

⁸ Архив на Г. С. Раковски. Т. 1, с. 142, 301, 341 — 342; Т. 2, 299 — 302; Радкова, Р. Към предисторията на Болградската гимназия. — Векове, 1978, № 3, 42 — 46.

⁹ Мыславский, К. И. Исторический очерк гимназии императора Александра III в Болграде. Часть I. Центральное училище от начала основания до окончательного преобразования в гимназию (1859 — 1885). Болград, 1904; Дончев, Д. Болградската гимназия през 1858 — 1878 г. — В: Изв. на Педагог. институт „Т. Самодумов“, кн. 19, 1965; Болградската гимназия. Сборник по случай 135 години от основаването ѝ. С., 1993, 38 — 58; Сюпюр, Ел. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982.

¹⁰ Из архивата на Н. Геров, кн. 1, С., 1914, 227, 228 — 231.

¹¹ Пак там, кн. 2, 1914, с. 67 — 77.

¹² Arh. Statului — București, F Ev. și Hr. Gheorghiev, pach. XI/212 (Цит. по Н. Жечев. Пос. съч., с. 227). Тогава за поста директор били набелязани Хр. Даскалов, д-р В. Берон, Н. Михайловски и др. През 1864 г., след като за кратко време директорския пост заемат д-р Георги Миркович (30 ян. — 12 авг.) и Теодоси Икономов (12 август — 26 ноември), е утвърден за директор Васил х. Стоянов-Берон (ноември 1864 — 15 март 1876 г.).

¹³ ASB, F Ev. și Hr. Gheorghiev, pach. X/198.

¹⁴ НА-БАН, ф. 34 к (Евл. и Хр. Георгиеви), а. е. 374, л. 100.

¹⁵ Маждракова-Чавдарова, О. Градиво за историята на Болградската гимназия и за българи — учители и учащи се в Южна Русия (60 — 70-те години на XIX в.). — В: Изв. на държ. архиви, кн. 64, 1992, 329 — 352.

¹⁶ Начов, П. Димитър С. Мутев. — В: Училищен алманах. С., 1900, 163 — 167; Начов, Н. Калофер в миналото 1707 — 1877. С., 1927, 413 — 418.

¹⁷ Докторската дисертация на Д. Мутев е с наслов „За психометрията“ (написана на латински език, защитена в Берлин през 1842 г.). По-подробно вж.: Бъчварова, П. Природонаучните знания и книжнина през Българското възрождане. С., 1982, 123 — 131.

¹⁸ Боршук, Г. История на българската журналистика 1844 — 1885 г. С., 1965, 102 — 115.

¹⁹ За Попечителния комитет, неговия статут и роля, за учителите и видните възпитаници на Централното училище вж.: Мыславский, К. И. Пос. съч., 21, 28 — 85; 207 — 223; Титоров, Й. Българите в Бесарабия. С., 1903, 138 — 139; Сюпюр, Ел. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, 59 — 62 и приложения 1 и 2; Грек, И. Болгарские просветители периода национального возрождения в духовной жизни бессарабских болгар. — В: Болгарская культура в веках. М., 1992, 92 и сл.; Хаджиниколова, Ел. Българските преселници в южните области на Русия 1856 — 1878. С., 1987, 64 — 65.

²⁰ Мыславский, К. И. Пос. съч., 3 — 4, 13.

²¹ Титоров, Й. Пос. съч., 149 — 152; Грек, Ив. Преселването на българи от бесарабската част на Молдовското княжество в Приазовието (края на 60-те години на XIX в.). — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том втори. В. Търново, 1993, 129 — 142.

²² ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 69 — сметка на името на Д. Мутев, ф. 68 — писмо на Евл. Георгиев до Д. Мутев, 8 май 1862 г.

²³ Вероятно съкратено от „Isis sau natura“ („Изида или природа“).

²⁴ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 47 — писмо на Евл. Георгиев до Д. Мутев, 12 юни 1862 г.

²⁵ Ibid., f. 70 — писмо на Баумюлер (Виена) до Евл. Георгиев.

²⁶ Ibid., f. 46 — писмо на Евл. Георгиев до Д. Мутев, 22 януари 1863 г. Вж. и ф. 69.

²⁷ Гросул, В. Я. Зарождение российской революционной эмиграции в Юго-Восточной Европе. — В: Балканский исторический сборник. Т. 3, Кишинев, 1973, 74 — 76, 106 — 111.

²⁸ Отношението на българската общественост към вътрешните проблеми на Русия и към Ал. Герцен е отразено в нашия периодичен печат, вкл. и в сп. „Български книжици“ от 1861 — 1862 г., когато то излиза под ред. на Т. Бурмов (Маждракова-Чавдарова, О. Отзвукът сред българите от първата общоруска революционна обстановка (1859 — 1861). — Векове, № 2, 1980, 23 — 31).

²⁹ По-късно, през 1874 г., е основана втора библиотека — дело на самите ученици. Вж.: Грек, Ив., Ек. Челак. Болградската гимназия: история на създаването, дейност, проблеми на възстановяването. — В: Болградската гимназия. Сб. по случай 135 години от основаването ѝ. С., 1993, 67 — 68.

³⁰ Дроснева, Ел. Българската възрожденска книга в Бесарабия. Ч. 1. Общ поглед на спомошествотелското дело. — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том трети. В. Търново, 1994, 149 — 160.

³¹ Мыславский, К. И. Пос. съч., с. 138.

³² ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 47.

³³ Ibid., f. 48 V — сметка на името на Д. Мутев, приложена към писмото на Евл. Георгиев до Д. Мутев, 6 ноември 1862 г.

³⁴ Мыславский, К. И. Пос. съч., ч. 1, с. 147 — 159; Кутинчев, Ст. Печатарството в България до Освобождението. С., 1920, 94 — 96; Стоянов, М. Букви и книги. С., 1978, с. 109; Сюпюр, Ел. Пос. съч., с. 222.

³⁵ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 69.

³⁶ Ibid., f. 68, 69.

³⁷ Г. Радионов е избран във втория и третия Попечителен комитет (1862 —

1868 г.). Имал пълномощия по финансови въпроси. Показателно е, че през 1863 г. той подписва бюджета на Централното училище наред с директора (dos. 483/1863, f. 22).

³⁸ Атанас Михайлов по-късно е деловодител при Добродетелната дружина (Гешов, Ив. Пос. съч., с. 14).

³⁹ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 52 — писмо от А. Михайлов (Галац) до Д. Мутев, 5 ноември 1862 г.

⁴⁰ Ibid., f. 47. Името на Д. Христофоров е известно и от др. източници. Тук е написано неясно, може да се чете и Христофорович.

⁴¹ Ibid., f. 48 — 48v — писмо на Евл. Георгиев до Д. Мутев, 6 ноември 1862 г.

⁴² За връзките на П. Кисимов с Болград вж.: Кисимов, П. Исторически работи. Моите спомени. Ч. IV. С., 1903, 33 — 39, 44 — 49.

⁴³ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 46 — писмо от Евл. Георгиев до Д. Мутев, 22 януари 1863 г.

⁴⁴ Кутинчев, Ст. Пос. съч., 95 — 96.

⁴⁵ ASB, F MCIP, dos. 483/1863.

⁴⁶ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1...; Стоянов, М. Букви и книги, 109 — 110; Сюзюр, Ел. Пос. съч., 227.

⁴⁷ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 43 — 43v, 45, 49 — 49v. Село Кубей тогава се издига като оживено погранично средище, център на житна търговия.

⁴⁸ За българското училище в Галац вж.: Жечев, Н. Из историята на българското учебно дело в град Галац. — В: В чест на акад. Д. Косев. С., 1971, 172 — 173; Червенков, Н. Н. О создании болгарского училища в Галаце (40 — 50 гг. XIX в.). — В: Изв. АНМССР, сер. Обществених наук (Кишинев), № 2, 1976, 47 — 54; Червенков, Н. Политическите организации българского национально-освободителного движения во второй половине 50-х — 60-е гг. XIX в. Кишинев, 1982, 29 — 31; Люлюшев, М. Галац и българската колония (XIX — XX в.). — Векове, 1981, № 1, 46 — 49.

⁴⁹ ASB, F MCIP, dos. 483/1863, f. 48 — 48v.